

Hem, H.E. (2022). Likhet møter identitetspolitikk I H. Vike, B. Karlsson & R. Sundet (Red.), *Velferdsstatens transformasjoner* (s. 165–194). Fagbokforlaget.
DOI: <https://doi.org/10.55669/oa200907>

7

Likhet møter identitetspolitikk

Hans Einar Hem

Innledning

Grunnpremisset for denne antologien er at vi i Norge har en av verdens beste velferdsstater. At den oppleves som spesielt god og vellykket, er ikke bare bidragsyternes mening, det er først og fremst reflektert i den sterke oppslutningen og politiske støtten i befolkningen. Alle partier på Stortinget støtter i hovedsak velferdsordningene. Det er noe ulikt syn på organisering og omfang, og på om tjenestene kan leveres av private aktører. Men det store bildet er at det er stor enighet, og at folk har stor tillit til velferdsstaten.

Den norske velferdsstaten er sett på som en del av «den nordiske modellen». Selv om vi liker å tenke på oss selv som helt spesielle, «annerledeslandet», best på levekår, folkehelse¹ og ski, så ligner vi veldig på våre nordiske naboer. Den danske sosiologen Gøsta Esping-Andersen (1990) typologise-

1 Se kap. 2 i denne boken om folkehelsepolitikken. Jeg bruker også eksempel fra folkehelsepolitikk mot slutten av dette kapitlet.

rer velferdsstatene i tre typer; den kontinentale, den angelsaksiske – og den nordiske. Jeg skal komme tilbake til hva han mener med det nedenfor. Den japansk-amerikanske statsviteren Francis Fukuyama lar Danmark representere det nordiske politiske systemet når han holder det fram som idealmodell og det mest vellykkede i verdenshistorien, intet mindre (Fukuyama, 2012, 2014). Men han kunne like godt brukt det norske.

Den norske velferdsstaten er i forandring – ja, under transformasjon, hevder vi i denne boka. Redaktørene diskuterer noen aspekter ved disse forandringene i innledningskapittelet. En svært utbredt bekymring er den demografiske; en stadig større del av befolkningen blir eldre og skal ha pensjon, men også flere blir eldre-eldre med behov for pleie og omsorg. Dagens ordninger er ikke «bærekraftige». Redaktørene går i rette med denne påstanden. En annen bekymring er kommunenes kapasitet til å levere velferdstjenestene de er pålagt.

Redaktørene stiller i innledningen av boka tre spørsmål; (1) hvordan og hvorfor oppsto den norske velferdsstaten? (2) hvordan endres den i dag? og (3) hvordan kan grunnleggende trekk og verdier i denne statsordningen bevares?

I dette kapittelet vil jeg særlig se nærmere på det første spørsmålet. Hvilke sosiale, kulturelle, politiske og økonomiske krefter og trender førte fram til den norske velferdsstaten slik den tok form etter krigen? Jeg vil argumentere for at historien må knyttes tett til Arbeiderpartiets utvikling og styring. Jeg vil videre se på hvordan identitetspolitikk har utfordret opplevelsen av likhet som ligger under utviklingen av velferdsstaten, hvordan denne utfordringen har ført til en målforskyvning i Arbeiderpartiet, og at det ikke er lett å se løsninger som kan bevare denne opplevelsen av likhet, jf. redaktørenes spørsmål 3. Jeg skal bruke innvandring og folkehelse som eksempler.

Velferdsstaten

Den norske velferdsstaten er for alle, uansett bakgrunn, den er universell og alle kan bruke ordningene uten skam. Også middelklassen trenger studielån og sykepenger av og til. Og det er helt greit. Vi hengir oss til staten helt fra svangerskapskontrollen til morgenstellet på sykehjemmet. Velferdssta-

ten sikrer opplevelsen av «å være fri, og samtidig trygg», siterer redaktørene en svensk historiker (Stråth, 2017) i sin innledning. Andre velferdsstater har former for medlemskap, som i helseforsikringer, og tjenester og goder er behovsprøvd. Det er også noen slike virkemidler i den norske velferden. Det er økonomisk støtte og bostøtte til de som trenger det spesielt. Det er egenandeler for noen helsetjenester. Men hovedmønsteret er at inntekts-sikring, helsetjenester og utdanning er for alle, på like vilkår. Hvorfor ble det sånn?

Min tese er at det hovedsakelig kom av at Arbeiderpartiet og LO i 1935 gikk med på et stort *klassekompromiss* da de inngikk avtale med arbeidsgiverne om reguleringen av arbeidslivet gjennom Hovedavtalen. Det skal jeg prøve å begrunne gjennom å se på arbeiderbevegelsens historiske utvikling i Norge og Norden.

Først skal jeg ta utgangspunkt i denne bokens innledning og noen elementer i Halvard Vikes analyse av den norske velferdsstaten. Vike er spesielt opptatt av likhet, og egalitarismen som ligger bak. Han har skrevet om dette i mer enn 25 år, i en rekke bøker og artikler. Jeg følger ham langt på vei, men vil her diskutere hans tilnærming opp mot en større vekt på klasse og ulikhet, og politisk strategi knyttet til klasse. I begge tilfeller blir resultatet blir det samme; *en sterk opplevelse av likhet i velferdsstaten*.

Deretter vil jeg med utgangspunkt i Francis Fukuyamas bok *Identity* (Fukuyama, 2018a) diskutere identitetspolitikken problematiske plass i velferdsstaten med eksempler fra innvandring og folkehelse.

Min analyse på dette grunnlaget er at *identitetspolitikk har skapt, og vil i framtiden skape store utfordringer, for ikke å si problemer, for den norske universelle velferdsstaten*.

Vikes analyse av den norske velferdsstaten

Halvard Vike har helt siden han arbeidet med doktorgraden på begynnelsen av 90-tallet (Vike, 1996) analysert den norske velferdsstaten fra et antropologisk og historisk ståsted (Bendixsen et al., 2017; Vike, 2004, 2013, 2015, 2018; Vike et al., 2002). Han kombinerer perspektiver på en måte jeg ikke har sett andre gjøre, og får med det en etter mitt syn alternativ og interessant forstå-

else av fenomenet sammenlignet med f.eks. hva statsvitere, sosiologer eller samfunnsøkonomer vanligvis får til.²

Slik jeg leser ham er hans viktigste begrepslige innfallsvinkel *egalitarisme*; likheten i det norske samfunnet, som er fundamentet for at velferden er lik for alle, at det er en *universell* velferdsstat. Den sosiale likheten og den kulturelle egalitarismen har gitt nordmenn en tillit til staten som institusjon som er ganske unik³, og en paradoksal kombinasjon av individuell autonomi og statsavhengighet. Vike legger vekt på at velferdsstaten har gitt norske borgere en positiv frihet gjennom tryggheten i inntektssikring, frie helsetjenester og fri utdanning for alle, på lik linje.

Vike trekker på Stein Rokkans tese om det norske tokenalsystemet (Rokkan, 1966), men på en original måte. Rokkan så på hvordan organisasjoner påvirket nasjonal politikk gjennom å delta i komiteer som utarbeidet forslag til lover og reformer. Komiteene var arenaer for diskusjon og kompromiss, og førte til at når regjeringen fremmet en proposisjon for Stortinget, var allerede interessemotsetninger og konflikter bearbejdet og kompromisser utmeislet der det var nødvendig. Rokkan formulerte tokenalsystemet i én setning: «Votes count, but resources decide» (Rokkan, 1966). Stemmene bak de politiske partiene telte i Stortinget, men ressursene til organisasjonene i form av medlemmer og økonomi var bestemmende. Norge var i oppbyggingen av velferdsstaten, fra 1945 til begynnelsen av 1990-tallet, et konsensusorientert demokrati. Det var sett på som en styrke at organisasjonene hadde stor innflytelse, det gjorde at folk hadde flere påvirkningsmuligheter på politikken. På 1960-tallet hadde Norge ca. 3 millioner innbyggere, men 10 millioner organisasjonsmedlemmer.

Vike snur imidlertid fokus fra det nasjonale politiske systemet, som var Rokkans og senere statsviteres perspektiv, til det lokale organisasjonslivet. Organisasjonene i det Rokkan kalte den korporative kanalen, var jo bygd opp

-
- 2 Jon Reiersen og Steffen Torp diskuterer i kapittel 2 velferdsstaten med utgangspunkt i en samfunnsøkonomisk tilnærming til likhet, gjennom lønnslikhet basert på sentrale forhandlinger og frontfagsmodellen. Samfunnsøkonomitilnærmingen greier ikke å gå like dyp i underliggende årsaker, slik Vike etter min oppfatning får til.
- 3 Det vil si, den er ganske lik situasjonen i de andre nordiske landene, og vi veksler ofte mellom «den nordiske», «den skandinaviske» og «den norske» velferdsstaten, og mener stort sett det samme. Jeg holder meg til «den norske» siden jeg vil se på den norske historien spesifikt. Men det var en ganske parallell historie i Danmark og Sverige, om enn ikke akkurat på samme tid. Finland har en annen nasjonal vei til velferdsstaten. I forhold til andre land, både europeiske og andre, er den norske tiliten til staten ganske unik.

av lokale lag og foreninger. De nasjonale var paraplysammenslutninger. Det var medlemsmassen og grasrotaktiviteten som ga politiske ressurser og slagkraft på nasjonalt nivå. Vike diskuterer hvordan denne maktspredningsmekanismen fungerte lokalt gjennom å undersøke det Rokkan kalte kryssende konfliktlinjer.

«Velferdsstaten» er egentlig og først og fremst velferdskommuner (se kapittel 1). Pleie- og omsorgstjenester, primærhelsetjenester og grunnskoleutdanning organiseres og ytes av kommunen. Innbyggerne vil sjelden finne et politisk parti eller en organisasjon som helt og fullt vil representere deres verdier og standpunkter. Derfor var de fleste med i flere organisasjoner. Der måtte de samarbeide med folk som ikke delte alle deres preferanser. Organisasjonene og partiene ble arenaer for lokal deliberasjon og enighetsdannelse.

I artikkelen «Likhetens natur» beskriver Vike (2015) hvordan disse mikrososiologiske relasjonene og lokale politiske prosessene ble veldig *formelt* organisert. Misjonsforeninger og idrettslag, bondekvinnelag og sanitetslag, historielag og turlag, fagforeninger og politiske partier; alle hadde valgte styrer med lederroller og årsmøter, med kontingent og regnskap, med årsmelding og valgt representasjon til de regionale og nasjonale sammenlutningene. De som tilhørte forskjellige næringsorganisasjoner, som fagforeninger, yrkeslaug, bondelag og handelsstandsforeninger, møtte hverandre i idrettslaget, menighetsrådet og 17. mai-komiteen. Der hadde de felles interesser og måtte lage allianser. Det var et nettverk av relasjoner som representerte *kryssende konfliktlinjer*.

I samhandlingen i disse lokale nettverkene ble *klasse* underkommunisert. Sosiale forskjeller var jo ikke relevante i mange av aktivitetene i organisasjonene, og skulle en fremme en enkeltsak, måtte en inngå allianser med de som hadde felles interesse i enkeltsaken. Da var det hensiktsmessig å nedtone sosiale forskjeller. I andre sammenhenger var selvsagt forskjeller relevant, som mellom fagorganiserte og arbeidsgivere, mellom lærer og foreldre, mellom pasient og sykepleier. Det var også ulik fordeling av makt og ressurser. Men nettverket av roller og relasjoner den enkelte hadde mellom arbeidsplass, organisasjons- og partimedlemskap, familie, nabolag og deltakelse i lokale, offentlige anledninger som 17. mai, gjorde at lokalbefolkningen var tett horisontalt sammenvevd på tvers av sosiale skillelinjer.

Det var John Barnes som først påpekte dette empirisk i sin studie av Bremnes på begynnelsen av 50-tallet (Barnes, 1954). Han var den første som

lanserte begrepet *sosialt nettverk* i samfunnsvitenskap. Men Barnes viser at dette er sammensatt; på noen arenaer gjelder ulikhet, på andre gjelder likhet. Men folka er de samme. Vike mener disse sosiale samhandlingsmekanismene dannet grunnlag for en sterk egalitarisme i Norge. Vike peker i tillegg på at skillet mellom staten/kommunen; «det offentlige», og organisasjonene og de sosiale nettverkene; «det sivile samfunn», er lite relevant i den norske konteksten. Velferdsgoder og tjenester er i svært mange tilfeller blitt satt i gang av frivillige i en organisasjon, for så over tid å bli overtatt av staten eller kommunen. Begrepet non-governmental organisations har liten mening i Norge.

Denne sammenvevingen har også en annen latent funksjon. Den hindrer for sterk maktkonsentrasjon f.eks. hos tjenesteytere. I profesjonaliseringen av sosialtjenester på 1970- og 80-tallet dannet de profesjonelle allianse med tjenestemottakerne mot politiske og administrative ledersjikt. Tjenester som først var etablert, ble vanskelige å ta vekk. Om ikke tjenestemottakerne selv kunne fremme sin sak, gjorde de profesjonelle hjelperne det. Profesjonaliseringen hadde også en likhetsstyrkende virkning ved at tjenestene ble gitt som en rettighet av folk som hadde betalt for å yte den. Det var ikke noe villedighet i dette. Dette virket på hvordan velferdsstaten ble institusjonalisert og ga en offentlig tjenestesektor som på mange måter var styrt like mye nedenfra som ovenfra.

Arbeiderpartistaten og Høyrestaten

Rune Slagstad lager i sin historiebok *De nasjonale strategier* fire perioder fra Norge ble en egen stat (riktignok i union med Sverige) i 1814 og fram til 1990-tallet (Slagstad, 1998). Det var først *Embetsmannsstaten*, så *Venstrestaten*, fra 1945 *Arbeiderpartistaten* og så fra 1980-tallet løste det seg opp i *Skiftende fronter*. Slagstad bruker de sentrale aktørene i utformingen av norsk politikk som linse for å forstå utviklingen i Norge. Det kan ved første øyekast gi et bilde av mer plan og strategi enn det det egentlig var, men han får fram intensjonene bak mye av politikken.

Arbeiderpartistaten i Slagstads periodisering er perioden da velferdsstaten ble bygd. Bak lå riktignok mye plan og strategi fra Arbeiderpartiets strategier. Det betydde ikke at alt ble som de planla. Slagstad skrev på midten

av 90-tallet, da nye politiske strømninger gjorde seg gjeldende; ny-liberalismen og New Public Management, privatisering av offentlige tjenester og bestiller–utfører-modeller. Vi kunne også kalle det *Høyrestaten* fordi Willoch-regjeringen på begynnelsen av 1980-tallet var de første som fanget opp disse strømningene. Men det var trender som Arbeiderpartiet også tok opp i seg og brukte i sin politikk når de hadde regjeringsmakten på 90-tallet inspirert av Tony Blairs New Labour.

I bokens innledningskapittel peker redaktørene på viktige utfordringer til velferdsstaten som skriver seg fra det vi med en samlebetegnelse kan kalle *nyliberalismen*. Det gjelder særlig privatisering av tjenesteyting og nye kontrollsystemer, tilsynssamfunnet som det også ble kalt (Power, 1997). Dette representerer langt større utfordringer enn identitetspolitikken, som jeg diskuterer i dette kapittelet. Jeg mener likevel at å sette likheten opp mot identitetspolitikken avdekker viktige sider ved hvordan velferdsstaten har utviklet seg, og hvor den går hen – jf. redaktørenes problemstillinger for boken (se Innledning).

Velferdsstaten som historisk prosjekt

Oppbyggingen av den norske velferdsstaten startet for alvor i 1945. Men inspirasjon og grunnlag ble lagt før krigen. Den organiserte arbeiderklassen hadde to mål; velferd og levelige arbeidsvilkår. Målet med velferden var å sikre arbeiderklassen økonomisk når en ikke kunne arbeide, og sikre tilgang til helsetjenester og utdanning.

I Skandinavia ble arbeiderbevegelsen først organisert i Danmark. Allerede i 1871 ble partiet Sosialdemokratiet stiftet. I 1899 inngikk arbeidsgiver- og arbeidstakerorganisasjonene «Septemberforliget», som sikret arbeiderne rett til å organisere seg, mot at de anerkjente arbeidsgivernes rett til å lede og organisere arbeidet. Sosialdemokratiet fikk statsministeren og regjeringsmakten sammen med Radikale Venstre fra 1929, og i 1933 fikk danskenes landsfader Thorvald Stauning til et politisk forlik med lovreformer som ses som oppstarten til den danske velferdsstaten.

I 1889 ble Sveriges socialdemokratiska arbetarparti (SAP) stiftet med sterk støtte av fagforeninger, som igjen støttet etableringen av en nasjonal fagorganisasjon, LO, i 1898. Svenskenes landsfader, Per Albin Hansson, var

nok den som først og tydeligst formulerte visjonen om en velferdsstat i sin pamflett om «Folkhemmet». Han skrev: «Det goda hemmet känner icke till några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn.»

I 1932 etablerte Hansson regjering med støtte av det svenske bondepartiet. I 1936 fikk SAP flertall i Riksdagen. Men Hansson valgte likevel å beholde koalisjonen med bondepartiet. Han sa:

Jag för min del, lika lite mitt parti, vil proklamera oförsonlig motsättningspolitik. Jag tror tvärt om att jag säkrast kommer till målet – det klasslösa samhället – om jag utnyttjar alla de möjligheter till samarbete som erbjuder sig mitt uppe i motsättningarna. Därför kan för mig en politik, som syftar till en socialistisk ordning vara samförståndspolitik.⁴

Sverige kom først i gang med å bygge velferdsstaten, eller «folkhemmet» som de kalte det. Som nøytralt land under krigen, med gode nasjonale inntekter, kunne de fortsette å bygge velferd mens Danmark og Norge var okkupert. Mange norske medlemmer av LO og Arbeiderpartiet var flyktninger i Sverige under krigen, og Sverige ble nok det viktigste forbildet da arbeidet startet igjen i Norge i 1945.

Den norske arbeiderbevegelsen organiserte seg på samme måte som i Danmark og Sverige, først politisk med Arbeiderpartiet i 1887, og deretter Landsorganisasjonen i 1899. Partiet fikk sin første representant på Stortinget i 1903.

Det kan synes rart for oss i dag, i lys av våre historiske erfaringer, men i 1918 så det for den norske arbeiderklassen ut som det kunne være en god idé å lage revolusjon. Arbeiderklassens politiske styrke hadde fram til da vært beskjeden. Norge ble styrt av Venstre og Høyre, vekselvis, og det var ikke store muligheter for regjeringsmakt. På Arbeiderpartiets landsmøte i 1918 fikk venstrefløyen flertall, og åpnet for revolusjon som politisk strategi, inspirert av den russiske revolusjonen året før. De meldte også partiet inn i Komintern, den internasjonale kommunistiske bevegelsen. Det var først i 1923 at sentrum–høyrefløyen tok tilbake makten, og den kommunistiske venstrefløyen brøt ut og dannet Norges kommunistiske parti.

4 Begge sitatene er hentet fra oppslaget «Socialdemokraterna (Sverige)» i sv.rilpedia.org.

Det er viktig å ha dette som bakgrunn for å forstå den videre utviklingen. Visjonen om et sosialistisk, og etter hvert et kommunistisk samfunn, var sterk og levende. Og de som ville lede arbeiderklassen politisk, måtte forholde seg til den. De hadde nok ingen ferdig alternativ visjon om velferdsstaten, men grunnideen om å sikre inntekt, helse og utdanning, den var der.

En del historikere har tilskrevet regjeringsskiftet i 1928 og kong Haakon VII mye av æren for Arbeiderpartiet og LOs helhjertede linjeskifte. Da hadde Arbeiderpartiet vokst – parallelt med at arbeiderklassen vokste i antall – og mer enn doblet representasjonen på Stortinget ved valget i 1927, og ble da det største partiet. Men det var utenkelig for Venstre og Høyre at Arbeiderpartiet skulle regjere. De greide imidlertid ikke selv å danne noe flertall. Da skal kong Haakon ha foreslått å spørre Arbeiderpartiet. Det var visst ikke sant at han faktisk gjorde det, men historien har tjent kongehuset godt. Arbeiderpartiet fikk i hvert fall danne regjering. Den satt bare i to uker, til Stortinget stemte ned regjeringserklæringen, men da så det ikke lenger så umulig ut å få politisk makt gjennom det parlamentariske systemet.

Årene fra 1929 og inn på 30-tallet var harde, konfliktene ble skarpere, og politisk styring ble vanskeligere. Arbeiderpartiet og fagbevegelsen valgte da et *klassekompromiss*. I 1935 ble Hovedavtalen mellom fagbevegelsen og arbeidsgiverne, og Landbruksavtalen mellom bondeorganisasjonene og staten etablert. Etter valget i 1935 støttet Bondepartiet i Stortinget at Arbeiderpartiet dannet regjering, og Arbeiderpartiet beholdt regjeringsmakten i 30 år (avbrutt av krigen). Med støtte fra Bondepartiet og Venstre, og etter hvert med bred politisk oppslutning, bygde de velferdsstaten.

Poenget med å ta denne historien litt i detalj er å vise at dette må ha kostet arbeiderbevegelsen en god del. Visjonen om en proletær revolusjon, der arbeiderklassen ville styre hele butikken på egne premisser, var veldig sterk etter den russiske revolusjon i 1917, den finske i 1918 og første verdenskrig. Med krakket på børsene i 1929 ble det igjen massearbeidsledighet og vanskelige tider. Det var også mange små sparebanker i Norge som gikk konkurs, og mange bønder og småbrukere tapte på det. Det var ikke egentlig veldig gode grunner til å stole på at kapitalismen ville være den beste løsningen. Allikevel gikk fagbevegelsen og Arbeiderpartiet, sammen med bondeorganisasjonene, inn i et samarbeid med arbeidsgiverne og staten, og la grunnlaget for *treparts-samarbeidet* og den norske modellen, ganske parallelt til utviklingen i Danmark og Sverige. Det var et gigantisk kompromiss, et *klassekompromiss*.

En klasse; som arbeiderklassen, middelklassen og overklassen, er kategorier vi deler samfunnet inn i. Men arbeiderklassen og bondeklassen, er – eller *var* – også kollektiver, sosiale fellesskap. Middelklassen var det ikke i samme grad. Å stå sammen, tenke solidarisk, ikke først på seg selv, det var det som gjaldt for arbeiderklassen. Dette fellesskapet ble etter hvert overført til staten. Velferdsstaten sikret arbeidsfolks livsvilkår selv om de mistet jobben, selv når de ble gamle og syke. Den sikret dem deres *rett*. De skulle ikke stå «med lua i handa», som gamle arbeiderpartifolk pleide å si, de skulle ha fulle rettigheter.

Velferdsstatstyper

Gøsta Esping-Andersen (1990) beskriver, som nevnt, tre hovedtyper av velferdsstater i Europa/Nord-Amerika. Det er den kontinentale, den angelsaksiske og den nordiske. Hovedforskjellene ligger i finansiering av systemet, og kriterier for tildeling av goder og tjenester. Den kontinentale og den angelsaksiske er organisert og finansiert gjennom medlemskap i forsikringskasser. Den nordiske går over statsbudsjettet og er skattefinansiert. Derfor er ytelsene for alle, den er universell. Esping-Andersen diskuterer også grundig de politiske forutsetningene for å kunne få til en velferdsstat. Det er først og fremst arbeiderklassen som har fremmet denne ideen, gjennom sosialdemokratisk ideologi og politisk program. Men, påpeker Esping-Andersen, arbeiderklassen kunne demografisk sett aldri bli store nok til å få rent flertall og fullt gjennomslag. De måtte derfor alltid inngå allianser for å få det til.

Det norske klassekompromisset og likheten

Arbeiderpartiet overtok regjeringsmakten i 1935 gjennom det som kalles «kriseforliket». Dette kriseforliket, hovedoverenskomsten og jordbruksavtalen fra samme år, var det store *klassekompromisset*. Men fram mot 1935 hadde det vært en kulturell *klassemensmelting*, eller enda bedre; en *klassekonfluens*. To demografiske «elver» hadde rent sammen i første del av 1900-tallet. Og *demografi* er nøkkelbegrepet her.

I 1814 begynte, av en eller annen grunn, fødtstallene i Norge å stige bratt, og befolkningsveksten begynte å skyte fart (Søbye & Statistisk sentralbyrå, 2014).⁵ Fra en befolkning på omtrent en million i 1814 hadde den passert to millioner ved århundreskiftet og var nesten tre millioner i 1935. Dette skjedde på tross av en enorm utvandring til USA fra 1860 til 1930. Byene vokste, og industrialisering og bedre leveforhold førte til vekst i byarbeiderklassen. Etter alle revolusjonene rundt i Europa midt på 1800-tallet vokste klassebevisstheten blant arbeiderne. Men klassebevisstheten var også sterk hos byborgerskapet. De utgjorde en mellomklasse mellom det rike borgerskapet og restene av adelskap, og arbeiderklassen. De kjempet for politisk innflytelse og fikk i 1884 igjennom parlamentarisme. Arbeiderklassen fulgte på med egen politisk organisering og krav om allmenn stemmerett.

Men folk flest bodde på landet, de aller fleste knyttet til jordbruket og fisket. Både jordbruk og fiske gjennomgikk stor teknologisk utvikling; produktiviteten økte, mens behovet for arbeidskraft ble mindre.

Vi refererer ofte til at Norge i svært liten grad hadde adel, at norske bønder var frie og selvbevisste. Det er politisk og kulturelt mye riktig i det. Det var ganske mange bønder i Eidsvollsforsamlingen i 1814. De sa visst ikke så mye. Anders Johansen finner ikke mange innlegg når han skriver om politisk retorikk i Norge siden 1814 i boken *Komme til orde* (2019). Men de var med fra starten, ble politisk organisert og i 1837 fikk de sin egen hjemmebane i kommunestyrene.⁶

Men da folketallet på bygdene begynte å vokse raskere utover på 1800-tallet, var det ikke lenger arbeid og livsgrunnlag for alle. Da min farmor vokste opp rundt forrige århundreskiftet på Vestfoldkysten, var de åtte søsken som vokste opp av ti. De hadde et småbruk, men bare én kunne overta. I Norge har vi siden vikingtiden hatt den særnorske ordningen med odel. Det var for at ikke gårder skulle deles opp til de ikke lenger kunne fø en familie. Fram til slutten av 1800-tallet levde folk av gårdens produkter i en naturalhusholdning. Mange gårder mange steder i landet, også i Vestfold, var for små selv for én familie når ungflokkene ble større. Da måtte de ha ei attåt-

5 Espen Søbyes historiske analyse av befolkningsutviklingen greier ikke å forklare hvorfor befolkningsveksten startet akkurat rundt 1814.

6 Formannskapslovene av 1837 opprettet kommunene som politisk nivå.

næring. Min oldefar fisket. Andre var skogs- eller landarbeidere, noen drev med litt håndverk, min farfar var smed på si.

Poenget for farmor og hennes søsken var at så fort de hadde stått til konfirmasjon, måtte de greie seg selv. Under det som kalles «det store hamskiftet» i jordbruket⁷, fra 1880-tallet og framover, sank etterspørselen etter landarbeidere dramatisk. Da var for de fleste den beste muligheten å flytte til byen og finne arbeid der. For jentene var det tjeneste i borgerskapets hushold, for guttene var det etter hvert industriarbeid. På Vestfoldkysten var det et godt alternativ å dra til sjøs, på frakteskuter eller på hvalfangst.

Denne store gruppen som kom fra landet, var ikke selveiende bønder, de var født inn i en underklasse som måtte selge sin arbeidskraft for å leve, de fant fort ut hvilken samfunnsklasse de hørte til. Når Esping-Andersen sier at arbeiderklassen aldri kunne oppnå rent flertall i det politiske systemet, og dermed makt til å bygge sin egen velferd, men måtte samarbeide over klassegrensen på en eller annen måte, så ser han for seg at arbeiderklassens parti måtte finne et annet parti å samarbeide med, og bøndernes partier var gjerne de letteste å få med. De sto ikke i en konfliktrelasjon til arbeiderne slik borgerskapet og arbeidsgiverne gjorde. Esping-Andersen har i prinsippet rett. Men i Norge samlet både arbeiderklassen i byene, landarbeiderklassen på bygdene, og småbrukerne som gjerne måtte kombinere jordbruket med attåttnæring, seg i Arbeiderpartiet. *Arbeiderpartiet ble et kulturelt klassekompromiss i seg selv*. Da de siste forutsetningene falt på plass; først allmenn stemmerett, og så den sosialdemokratiske og parlamentariske strategien, ble Arbeiderpartiet det største partiet på Stortinget allerede i 1929, og etter krigen hadde de rent flertall helt til 1961.

Arbeiderpartiet ble en politisk overbygning over en underklasse som hadde flere ulike opphav, og flere ulike kulturelle identiteter og økonomiske tilpasninger. I Norge samlet det store klassekompromisset og de mange kryssende konfliktlinjene seg i ett parti, så Rune Slagstads begrep «Arbeiderpartistaten» passer veldig bra.⁸

7 Det store hamskiftet var mekaniseringen av jordbruket, der maskiner gjorde arbeid som før hadde vært manuelt og krevd mange hender.

8 Jeg må takke Nils Aarsæther ved Universitetet i Tromsø som først gjorde meg oppmerksom på dette under en samtale vi hadde om norsk populisme.

Arbeiderpartistaten

Fra valget i 1945 hadde Arbeiderpartiet rent flertall på Stortinget og styrte etter det som etter hvert ble kalt «den hønsvaldske parlamentarismen» etter Nils Hønsvald, som var parlamentarisk leder for Arbeiderpartiet en periode og som sa rett ut at ingen representanter for Arbeiderpartiet ville stemme mot sitt eget parti i Stortinget, og at forslag fra regjeringen følgelig automatisk ville få flertall.

Fram til 1965 hadde Arbeiderpartiet stort handlingsrom i politikken og kunne iverksette sin politikk – innenfor de rammene økonomien tillot. De bygde velferdsstaten som en «stor» stat, en stat som omfattet de fleste livsområder. Men selv med rent flertall og hønsvaldsk parlamentarisme var det langt fra et autoritært system. Trepertssamarbeidet mellom arbeidsgivere, fagorganiserte og staten, og jordbruksavtalen mellom bondeorganisasjonene⁹ og staten, ga de viktigste partene i økonomien tilgang til beslutningsarenaene og innflytelse. I tillegg utviklet sivilsamfunnet seg veldig, og ikke bare økonomiske interesseorganisasjoner, men også de sosiale og kulturelle, fikk delta i den korporative kanalen.

Egalitarisme på norsk

Målet mitt med dette kapittelet er å utfordre forestillingen om den norske likheten, og sette opplevelsen av klasse opp mot opplevelsen av det egalitære. Som sagt følger jeg Vike veldig langt i hans beskrivelser og analyser av velferdsstaten. Vikes beskrivelse av egalitarisme, likhetsideologien, og opplevelsen og kommuniseringen av likhet, er etter mitt syn på mange måter riktig. Men den må fylles ut med det politiske bildet der politisk mobilisering skjedde på grunnlag av klasse, og der Arbeiderpartiet bevisst og målrettet bygde en velferd med *verdighet* som kommuniserte at vi alle har samme verd. Ingen skulle måtte «stå med lua i handa», som gamle arbeiderpartifolk pleide å si. Det kunne partiet bl.a. fordi Norge var et relativt kulturelt

9 Bøndene var organisert i Bondelaget som var tett knytta til Bondepartiet (Senterpartiet fra 1958), mens Norges bonde- og småbrukarlag hadde tett tilknytning til Arbeiderpartiet.

homogent samfunn sammenlignet med mange andre. Vi var 95 % luthersk kristne statskirkemedlemmer selv om det var spenninger mellom høykirkelige prester og lavkirkelige lekmannsorganisasjoner. Vi kunne strides om, men også kombinere bokmål, riksmål og nynorsk; vanlige folk snakka dialekt uansett. Og vi hadde en mengde organisasjoner der folk møtte hverandre og lærte å samarbeide på tvers av kryssende konfliktlinjer. Vike kaller dette «en-norm-samfunnet» (Vike, 2015). Alle var med, alle var likeverdige – og alle skulle arbeide. *Arbeidslinja*, med arbeid for alle, var Arbeiderpartiets mål helt siden 1935, og den sterkeste normen i en-norm-samfunnet. Men det var også dugnad og frivillighet i organisasjonssamfunnet, der vi, som Vike viser, organiserte oss til likhet.

Der denne likheten ikke slo inn, var i stemmegivingen; folk stemte ut fra økonomisk klasse slik de gjorde i det fleste europeiske land. Det ga arbeiderpartiene i Norge, Sverige, Danmark, Storbritannia og Nederland en politisk styrke og innflytelse som de brukte til å utvikle sterke velferdsstater.

Likhetskulturen møter identitetspolitikken

Mitt argument i dette kapittelet er at jeg tror identitetspolitikken kan representere en utfordring for den norske velferdsstaten som ikke er helt lett å løse, kanskje ikke mulig engang. Resonnementet mitt er som følger: Gjennom oppbyggingen av en stor velferdsstat som sikret alle goder og tjenester i alle livsfaser og nesten alle livsforhold, kunne klasseforskjeller tones ned. Velferdsstaten var også en del av oppbyggingen av landet etter krigen og kom parallelt med en veldig økning i levestandard som alle opplevde. Det var fortsatt klasseforskjeller og økonomiske forskjeller, men det var mulig å bygge en egen verdighet for alle. Det var en *inkluderende anerkjennelse*.

Fra 1980-tallet og fram til i dag har imidlertid klassemønsteret endret seg. Ved hjelp av Statens lånekasse for utdanning fikk alle mulighet til høyere utdanning, og vi fikk en masseutdanning som hevet store grupper opp fra arbeiderklassen til profesjonsutdannet middelklasse av lærere, helse- og sosialarbeidere, funksjonærer, ingeniører og akademikere, både i privat næringsliv og i det offentlige. For å fange opp denne nye klassen skiftet Arbeiderpartiet strategi. Denne nye klassen, eller mer *samfunnssjiktet*, for de

opplevde seg i mye mindre grad som en sosial klasse, begynte å holde seg med andre idealer enn det gamle likhetsidealet.

Det var for så vidt ikke noe nytt. Slagordet fra den franske revolusjon beskriver egentlig ganske godt verdiene; *frihet, likhet* og *brorskap*. I den franske revolusjon, som egentlig var flere parallelle revolusjoner, kjempet borgerskapet for *frihet*; yringsfrihet og politisk frihet, mens underklassen av lærlinger, arbeidere og fattige studenter kjempet for *likhet*, begge kjempet for solidaritet og fellesskap.

Den nye middelklassen som vokste fram på 80-tallet, ikke bare i Norge og Norden, men i de fleste vestlige land, dyrket *individualitet* og frihet til å realisere seg selv, sitt *selv*. En-norm-samfunnet var blitt et fler-norm-samfunn. Vi kunne ikke bare arve våre foreldres identitet, vi måtte finne vår egen.¹⁰

Størst av de første identitetsbevegelsene i Norge var kvinnebevegelsen som krevde likestilling og likeverdighet. På 1970- og 80-tallet mobiliserte kvinnebevegelsen politisk, samtidig som velferdskommunene trengte arbeidskraft, særlig i helse-, sosial- og omsorgssektoren, noe som passet for kvinner ut fra rådende kulturelle normer. Men også resten den nasjonale økonomien vokste og trengte arbeidskraft, og kvinnene svarte opp. De kom imidlertid ikke uten krav; politiske, økonomiske og velferdsmessige. Dette var bare middels populært i fagbevegelsen, og det var ikke helt uten grunn. *Likhetspolitikken* som arbeiderbevegelsen hadde kjempet fram på en internasjonalt sett usedvanlig vellykket måte i Norge, møtte her *identitetspolitikken*. Likhetspolitikken hadde gitt en opplevelse av likhet, men noen var opplagt likere enn andre. Kvinner var undertrykt, og skulle de oppnå likhet og likeverd, måtte de få særbehandling som kunne kompensere.

Jeg vil nå først se nærmere på det psykologiske og idéhistoriske grunnlaget for identitetspolitikken som Francis Fukuyama beskriver i boken *Identity*. Målet er å forstå hvordan identitetspolitikken virker på velferdsstatens

10 Det er skrevet mange sosiologiske samtidsdiagnoser om individualiseringen og identitetssøkingen på slutten av 1900-tallet. Min favoritt er Anthony Giddens' tre bind om moderniteten, som Giddens kalte sen-moderniteten. Giddens, A. (1994a). *Intimitetens forandring: seksualitet, kærlighet og erotik i det moderne samfund*. Reitzel; Giddens, A. (1994b). *Modernitetens konsekvenser*. Hans Reitzels Forlag; Giddens, A. & Schultz Jørgensen, S. (1996). *Modernitet og selvidentitet: selvet og samfundet under sen-moderniteten*. Hans Reitzels Forlag.

ideologiske og politiske grunnlag, hvordan det har virket på den parlamentariske politikken, og hvordan den kan vanskeliggjøre integrering av innvandrere og flyktninger i Norge.

Francis Fukuyama: *Identity. The demand for dignity and the politics of resentment*

I boken *Identity* (Fukuyama, 2018b) undersøker Francis Fukuyama identitetsbegrepet og betydningen det har for politikken. Hans utgangspunkt for å skrive boken var flertallet for brexit i Storbritannia ved folkeavstemningen i juni 2016 og Trumps valgseier i presidentvalget i USA i november samme år. Han nevner ikke de europeiske sosialdemokratiske partienes nedtur gjennom hele 2010-tallet. Men jeg tror han ville ha gjort det hvis han hadde tatt et mer eksplisitt europeisk perspektiv. Jeg mener det må anses som et nært beslektet fenomen.

Fukuyama starter boken med å skissere to perspektiver på historisk-politisk utvikling. Det ene er det marxistiske; kampen mellom klassene om materielle goder. Det andre er kampen for egen identitet. Boken handler om dette andre perspektivet, om hva identitet og identitetspolitikk er.

Ideen om at alle har like rettigheter hadde vokst fram ca. 150 år tidligere. Vi pleier å sette starten på *moderniteten* til slutten på 1700-tallet, med den franske revolusjon. Ideen hadde jo først blitt formulert i den amerikanske uavhengighetserklæringen i 1776, men det var med den franske revolusjon, og gjennom flere grunnlovsrevisjoner i løpet av revolusjonen, at den ble tydeligst formulert og forsøkt satt ut i praksis. Så videreutviklet Hegel tanken filosofisk.

Fukuyama viser til Hegel i sin innledning i *Identity*:

According to Hegel, human history was driven by a struggle for recognition. He argued that the only rational solution to the desire for recognition was universal recognition, in which the dignity of every human being was recognized (Fukuyama, 2018, s. xv–xvi).

Det er dette den norske arbeider- og bondebevegelse bygde på da de på 1930-tallet gjorde det store klassekompromisset med borgerskapsklassen og staten. Det var ikke for å ta over all makt, men for å sikre sin egen klasses anerkjennelse av likeverd. Fukuyama fortsetter:

Universal recognition has been challenged ever since by other partial forms of recognition based on nation, religion, sect, race, ethnicity, or gender, or by individuals wanting to be recognized as superior (Fukuyama, 2018, s. xvi).

Fukuyama stadfester så hva som motiverer ham til å skrive denne boken:

The rise of identity politics in modern liberal democracies is one of the chief threats that they face, and unless we can work our way back to more universal understandings of human dignity, we will doom ourselves to continuing conflict (Fukuyama, 2018, s. xvi).

Fukuyamas fokus er amerikansk identitetspolitikk. Men jeg mener det også kan hjelpe oss til å forstå noen av den norske velferdsstatens utfordringer. Velferdsstaten bygger på klasser, der alle er anerkjent som likeverdige deler av et kollektiv, mens identitetspolitikk bygger på anerkjennelse av det å være annerledes, av at noen er spesielle, og derfor må ha spesielle rettigheter. Det fungerer ikke så godt for velferdsstaten, verken den norske eller andre.

Identitet vs. anerkjennelse

Fukuyama går en grundig omvei for å klargjøre hva identitet er. Omveien starter hos de gamle grekere og starten på politisk filosofi, hos Sokrates slik Platon gir ham stemme i *Staten* (Platon, 386 fvt.). Der diskuterer de *sjelen*. Sjelen er den vi er, kjernen i vårt *selv*. Den er formet av vårt indres møte med det ytre, med samfunnet og dets krav og normer. Vårt indre, sjelen, består for det første av våre indre følelser; våre lyster og drifter, våre ønsker og behov. For det andre består den av våre tanker og kalkulasjoner, våre vurderinger og valg. Men, spør Sokrates sine unge athenske venner, har sjelen også en *tredje* del? Ja, svarer Sokrates selv, han har en tendens til det. I sje-

len bor også vårt behov for *anerkjennelse*, vår ære og vår skam, vårt potensial for selvforakt, men også for selvrespekt. Det er vår «thymos», vår «spirit», vår *verdighet*. Thymos er uavhengig både av rasjonelle tanker og emosjonelle følelser. Sokrates bruker krigeren som eksempel. Hva kan han oppnå med å dø i kamp? Ære og anerkjennelse, ikke ved å dø, men ved å være *villig* til å dø for landet. Det gir ham anerkjennelse fra sine landsmenn.

Den neste Fukuyama treffer på sin omvei, levde nesten 2000 år etter Sokrates; Martin Luther. Reformasjonen er jo starten på en ny tid. Kirken skal ikke kjøpe og selge og skalte og valte med sjelene våre. Vi står selv ansvarlige overfor Gud. Men vi har et dårlig utgangspunkt, mener Luther; vi er født syndere. Vårt indre er helt fra starten dømt av syndefallet. Men viktig for vår diskusjon; her *er* et individuelt indre.

Så kommer Rousseau et par hundre år etter Luther. Han overtar forestillingen om det individuelle indre, men han har et helt annet syn på sjelen. Det er nettopp det indre som er det virkelige jeg, det autentiske. Samfunnets (og kirkens) krav og normer er nedbrytende for vår autentiske sjel. Så vår jobb er å stå imot og «finne oss sjæl».

Fukuyama gjør elegante koblinger fra den ene filosofen til den andre, fra Rousseau til Kant til Hegel, fra verdighet til demokrati. Alle har thymos, men den kommer i to typer. *Isothymia* er *verdighet fordi vi er like gode som alle andre*. Den andre typen, *megalothymia*, er *verdighet som kommer av at en ser seg selv som bedre enn andre*. Den første krever anerkjennelse fordi vi er like gode, den andre krever anerkjennelse fordi jeg er mer verd enn deg.

De sosialdemokratiske partienes krise

Fukuyama henter ideen om at kampen for anerkjennelse driver historien fra Hegel. Han ser Hegels filosofi som grunnlaget for det liberale demokratiet. Marx bygde jo også mye av sitt historiesyn på Hegel, men han satte materielle interesser som grunnmuren for sin politiske filosofi. Sosialdemokratiet tok ikke over hele historiesynet fra Marx, men de kjøpte den politiske filosofien om at materielle og økonomiske interesser styrer politikken. Vi stemmer på partier som fremmer våre økonomiske interesser uansett hvilken klasse vi tilhører. Og sånn har det stort sett fungert i praksis også – inntil det nå ikke gjør det lenger. Det er jo det de sosialdemokratiske partiene i Europa ikke

kan finne ut av; hvorfor stemmer ikke arbeiderklassen på de som fremmer deres interesser?

Fukuyama hopper altså tilbake til Hegel og hans bud på at *kampen om anerkjennelse* styrer politikken. Og, slik Fukuyama forstår Hegel, må anerkjennelse være universell, dvs. anerkjenne alle på lik linje for at dette skal fungere og danne grunnlaget for et demokrati. Det er tanken i Menneskerettighetserklæringen. Og det er prinsippet i den norske velferdsstaten. Alle har rettigheter på lik linje. Alle har ikke like rettigheter, men rettighetene fordeles etter hva den enkelte trenger, ikke etter *hvem* han eller hun er. Dette skiller den norske og de nordiske velferdsstatene fra de andre typene, slik Esping-Andersen (1990) har beskrevet dem. Vår velferdsstat er *universell*. Hvordan gikk det til?

Norges «revolusjon»

Historien er jo et resultat av planer og strategier og tilfeldige hendelser, rørt sammen i samfunnsdannende prosesser. Noen ganger kommer de i veldig fortettet form, noen ganger strekker de seg ut. En slik fortettet prosess opplevde Norge i 1814, ved selvstendighet, ved å hente hjem ideen om universell anerkjennelse og nedfelle den i Grunnloven, og ved å dra i gang et nasjonsbyggingsprosjekt. Det som skjedde på Eidsvoll noen vårmåneder i 1814, var egentlig fullt på høyde med det utall av revolusjoner som flammert opp i by etter by og land etter land i Europa fra slutten av 1700-tallet og gjennom hele 1800-tallet. Det handlet om grunnlover, konstitusjoner. Det vil si, den *ene* typen revolusjon handlet om det; den *politiske*. Men det var også *sosiale* revolusjoner; underklassens krav om mat og levelige kår. Eidsvoll handlet om det politiske, om politisk frihet og liberale rettigheter. Det var elitens grunnlov; Christie og Falsen og Wedel Jarlsberg og Wergeland senior. Men, det var som nevnt ovenfor, et stort *men*; på de bakerste benkene satt bøndene. De skal ikke ha sagt stort, og da kan vi jo heller ikke vite hvor mye de forsto, men de *var* der. Dette var også deres grunnlov. Deretter kom de på Stortinget. Og der var de med på å vedta Formannskapslovene i 1837, og med dem skapte de sin egen politiske arena; kommunen.

Anders Johansen har beskrevet hvordan de lavere klassene, først bøndene og deretter arbeiderne, i det norske samfunnet sakte, men sikkert *kom*

til orde i det politiske ordskiftet gjennom 1800-tallet (Johansen, 2019). Bondeklassen kom også godt ut av nasjonalromantikken som drev nasjonsbyggingen. Den *autentiske* nordmann var bonde i bunad blant fjord og fjell.

Den norske isothymia

Ovenfor har jeg, basert på Vikes utlegninger, beskrevet hvordan formell organisering og likhet, *egalitarisme*, preget framveksten av velferdsstaten. Men under likhetsideologien og lokalsamfunnets gjennomorganisering lå det Fukuyama beskriver som *thymos*, sjelens verdighet. I det norske samfunnet var det *isothymia*; verdighet gjennom likhet, som gjaldt. Selv om christiene og falsenene hadde formulert Grunnloven, og schweigaardene og stangene senere dominerte statlig styring på 1800-tallet, hadde både bønder og arbeidere kommet grundig *til orde* da vi gikk inn i det tjuende århundret, og enda mer da de satte seg til forhandlingsbordet og formulerte klassekompromisset i Hovedavtalen og i Landbruksavtalen og tok over styringen av landet i 1935. Landarbeiderklassen og byarbeiderklassen ble i Arbeiderpartiet samlet til en selvbevisst politisk kraft – *by og land hand i hand* – der alle var likeverdige og ingen trengte å stå med lua i handa.

Anerkjennelsens sosialitet

Den tyske filosofen og sosialteoretikeren Axel Honneth har beskrevet *anerkjennelse* i flere bøker. Det er særlig verd å nevne en studie av *tingliggjøring og anerkjennelse*¹¹ (Honneth & Holmes, 2019). Her diskuterer Honneth særlig

11 Utgitt på engelsk i 2008, på norsk i 2019; *Tingliggjøring og anerkjennelse*. Det er bokutgaven av Tanner-forelesningene som Honneth holdt på Berkeley i 2005. Honneth er professor i Frankfurt og tredje generasjon av det vi kaller «Frankfurterskolen i kritisk teori». Han startet med å skissere et menneskesyn knyttet til behovet for anerkjennelse sammen med Hans Joas i boken *Social Action and Human Nature* i 1988. Så fulgte han opp med *Kampen om anerkjennelse* i 1992, på norsk i 2008. (Honneth, A. & Holm-Hansen, L., 2008). *Kamp om anerkjennelse: om de sosiale konfliktenes moralske grammatikk*. Pax. Tanner-forelesningene var en utdyping, og han har siden fulgt opp med flere arbeider.

Honneth er en av Europas ledende sosialteoretikere i dag, og jeg vet ikke hvorfor ikke Fukuyama refererer til ham. Det ser for meg ut som de ser ganske likt på anerkjennelse.

med nymarxistisk teori om tingliggjøring. Jeg skal ikke gå gjennom hele hans vandring som – i likhet med Fukuyama – går grundig innom Hegel. Men Honneth fortsetter til amerikanske pragmatister¹² som Dewey og Mead, og deres grunntese om at *vi mennesker av natur er sosiale*. Uten andre mennesker ville vi ikke kunne danne oss noe bilde av verken oss selv, dvs. danne et psykologisk *selv*, eller et bilde av andre og verden for øvrig. Habermas legger dette til grunn for sin kommunikasjonsteori (Habermas, 1997). Honneth, som er Habermas' etterfølger i Frankfurt, legger i tillegg til at det sosiale også forutsetter anerkjennelse. Det holder ikke bare å forholde seg til andre, vi må også *anerkjennes* av den andre. Denne anerkjennelsen går ut over psykologiske behov. Den utgjør et universelt element i det å være menneske, og når den trues, blir den en viktig faktor i politisk motstand. Politisk motstand tar form av kamp for anerkjennelse.

Det er tingliggjøringen vi opplever når arbeidet vårt blir en vare, slik Marx så det. Honneth følger nymarxistene i å ta dette videre. Tingliggjøringen blir en vane, vi tar den etter hvert for gitt, og behandler både oss selv og andre som ting i mange sammenhenger. Det truer helt fundamentalt det sosiale. Den sosiale samhandlingen er forutsetningen for at vi forstår hverandre, og i ytterste konsekvens forstår oss selv og vår egen eksistens.

Det er skikkelig grunnleggende greier. Det er poenget mitt med å trekke det fram. Både for Honneth og Fukuyama går dette til fundamentet av det å være menneske. Det er verd å undersøke dette nærmere både teoretisk og empirisk når vi arbeider med velferdsstaten.

Fra anerkjennelse av likhet til anerkjennelse av identitet

Poenget mitt i dette kapitlet er imidlertid enklere og følger Fukuyamas utledning av den grunnleggende innsikten om anerkjennelse. De liberale og sosialdemokratiske bevegelsene i de vesteuropeiske og nordamerikanske landene har fremmet anerkjennelse av *minoriteter* i større og større grad de

12 «Pragmatister» er følgere av Charles Sanders Peirces «pragmatisme», en filosofi om tegn. Han oppfant selv begrepene for å skille dem fra hverdagsspråkets «pragmatikere» og «pragmatisme».

siste 50–60 årene. Borgerrettighetene for svarte i USA, kvinners rettigheter, seksuelle minoriteters rettigheter, og de siste tiårene innvandreres rettigheter, er de viktigste eksemplene. For å fremme deres rettigheter ble det i mange tilfeller nødvendig med positiv diskriminering. Det var selvsagt veldig gode grunner til det, men det gikk jo også ut over noen i majoriteten. Så lenge levestandarden økte og livet ble bedre også for de som tilhørte majoriteten i arbeiderklassen, fungerte dette politisk. De sosialdemokratiske partiene beholdt oppslutningen sin i arbeiderklassen fordi de sto for en økonomisk omfordeling. Da den globale kapitalismen virkelig tok av på 1990-tallet, ble dette imidlertid vanskeligere og vanskeligere. Arbeiderklassen i USAs rustbelte mistet jobbene sine til Mexico og Kina. I England skjedde det noe lignende, og de jobbene som ble igjen, tok østeuropeiske arbeidsmigranter. EUs frie flyt av arbeidskraft er jo tingliggjøring i en forstand ikke engang Marx kunne forestille seg. De liberale og sosialdemokratene så imidlertid seg godt tjent med den økonomiske utviklingen med høy vekst, og mer til alle likevel. Det de overså, var at utviklingen ble opplevd som tap av anerkjennelse av majoritetens arbeiderklasse. Ingen så det da Cameron lyste ut folkeavstemningen om brexit i Storbritannia. Trump så det imidlertid i USA, spilte på misnøyen og vant presidentvalget i 2016 mot alle odds.

De siste 10–12 årene har de sosialdemokratiske partiene i en rekke europeiske land tapt oppslutning, mens nasjonalistiske og innvandringskritiske partier har vokst. I Frankrike var sosialistene – som er sosialdemokrater – og resten av venstresiden sjanseløse ved siste presidentvalg, mens Marine Le Pens Nasjonal Front har vokst seg sterk. I Nederland har Geert Wilders hatt stor oppslutning om sitt innvandringskritiske program, han har den tredje største gruppen i parlamentet, og han har ikke engang en ordentlig partiorganisasjon. Sverigedemokratene i Sverige, Sannfinnene i Finland, Dansk Folkeparti i Danmark og Fremskrittspartiet i Norge har alle de samme trekkene. Sosialdemokratiske arbeiderpartier har samtidig tapt oppslutning. Arbeiderpartiet har tapt en tredjedel av sin oppslutning siden valget i 1997 da Jagland ikke fikk 36,9 % og gikk av. De nederlandske og franske sosialdemokratene har det gått langt verre med.

Fra klasse til statsfeminisme

Arbeiderklassen endret seg i takt med at det norske samfunnet endret seg, og på 1980-tallet var situasjonen ganske forandret. Det var færre av de tradisjonelle «klassebærerne»; industriarbeiderne. Og med utviklingen av oljeindustrien ble de norske industriarbeiderne¹³ en ganske høyt lønnet gruppe som nok ikke identifiserte seg med noen underklasse. Mange av arbeider- og bondebarna som ble født de første par tiårere etter krigen, hadde fått høyere utdanning, og mange ble som nevnt profesjonelle i offentlig sektor; i kommuneadministrasjon, i skole og helsestell. Arbeiderpartiet måtte tone ned arbeiderimaget og få med seg de nye samfunnsklassene.

I 1981 overtok Gro Harlem Brundtland som statsminister og endret fokus fra klasse til identitet med å velge en regjering der 50 % var kvinner. Det ga kvinnebevegelsen et løft i Norge som gjorde at likestillingsarbeidet tok skikkelig fart.

Gjennom 1980- og 90-tallet ble Arbeiderpartiet stadig mer liberalt, preget av middelklasseverdier med sterke innslag av identitetspolitikk. Større åpenhet for innvandring generelt, og gjennomføringen av EØS-avtalens fire friheter etter folkeavstemningen i 1994 gjorde at det norske samfunnet begynte å endre seg mer og mer. Inspirert av New Labour i Storbritannia gjennomførte særlig Stoltenberg en rekke nyliberale reformer allerede i sin første regjering i 2000–2001.

Redaktørene av denne boken skriver i innledningen utførlig om utfordringene de nyliberale endringene medfører for velferdsstaten, bl.a. gjennom å tildele rettigheter, men samtidig bruke kommuneøkonomien finanspolitisk for å holde offentlige utgifter nede. Rettighetspolitikken er identitetspolitikens hovedinstrument. Arbeiderpartiet er blitt med på dette. Som styringspartiet i Arbeiderpartistaten de første tiårene etter krigen var Arbeiderpartiet en slags «overdommer» som samordnet og fordelte til interessene som ble fremmet i den korporative kanal. Økonomisk utjevning skjedde gjennom progressiv beskatning og samordnet lønnsdannelse (se kapittel 2).

13 Her må vi skille på etnisk norske og utenlandske industriarbeidere. Siden det ble fri bevegelse av arbeidskraft innen EU/EØS-området, har Norge fått en ny arbeiderklasse av særlig polske og litauiske arbeidere. De er ikke med i den store likheten, som er bakgrunnen for mitt resonnement og problematisering i dette kapittelet.

Men på et eller annet tidspunkt ble ikke Arbeiderpartiet lenger oppfattet som en garantist for likhet og sosial utjevning. Alle politiske partier fremmer særinteresser, og med identitetspolitikken ble anerkjennelse et spørsmål om rettigheter for identitetsgrupper.

Honneth hadde en diskusjon med den amerikanske filosofen Nancy Fraser på begynnelsen av 2000-tallet om det er mulig å ha anerkjennelse uten økonomisk omfordeling.¹⁴ Hun mener det ikke er mulig. Opplevelsen av anerkjennelse og likhet forutsetter også en viss grad av økonomisk likhet. Jeg tror hun har rett i det, men jeg tror likevel Honneths poeng om at anerkjennelse stikker dypere, er enda viktigere å ta med seg. Han mener at behovet for anerkjennelse er mer grunnleggende og psykologisk, og derfor ikke avhenger helt og holdent av økonomisk omfordeling. Dette er nok en relativt filosofisk diskusjon, politisk står de to svært nær hverandre.

Opplevelse av anerkjennelse

NAV-reformen og de byråkratiske rutinene som ble innført eller forsterket med den, representerer en tingliggjøring av tjenestemottakere som har skapt stor frustrasjon. Det er ikke ytelsene eller ytelsesnivået som er det største problemet for mange. Det er måten de blir behandlet på. De blir ikke sett. NAV flyttet beslutningsleddet i saksbehandlingen bort fra førstelinjen til en andrelinje som arbeider etter standardiserte rutiner. NAV-skandalen i 2019 tror jeg kan ses som et eksempel på det. Jeg tror faktisk at de fleste ville forstått og respektert reglene om ikke å reise utenlands når de var arbeidssøkende, hvis de følte seg sett og forstått og respektert.¹⁵

«Othering» av arbeidsinnvandrere i helsetjenesten

Velferdsnivået i et samfunn og folkehelse henger også sammen (se kapittel 4). Velferdsstaten har fungert meget godt for folkehelse i de nordiske lan-

14 Tidsskriftet Agora nr. 4-2009 har en god dekning av denne diskusjonen.

15 Nederland har de siste årene stått i en lignende skandale med store politiske kostnader. Dette er derfor ikke bare et norsk uhell, det er et mer omfattende systemproblem.

dene. Det vanlige målet på folkehelse er forventet levealder, og der ligger Norge og Sverige på topp i Europa.¹⁶ Det er selvsagt mer sammensatt enn som så, men det er solid grunnlag for å argumentere for at velferdsstaten er god for folkehelsa.

Neste spørsmål er om egalitarismen diskriminerer mellom verdige og ikke-verdige medlemmer av det nasjonale fellesskapet som organiserer velferdsstaten. Som nevnt innledningsvis postulerer Vike og medarbeidere (Bendixsen et al., 2017) at det ligger et hinder for integrering her.

Antropologen Fredrik Barth fornyet studiet av kultur og etnisitet da han hevdet at disse ikke studeres best «midt» i kulturen, men ved *grensene* (Barth, 1969). Det er når forskjellige kulturer eller etnisiteter møtes og konfronteres, at de framviser sine særtrekk. Jeg vil føye til at det kan være enda tydeligere hvis dette er kritiske og konfliktfylte møter. Koronaperioden etablerte i helt ekstrem grad en krisesituasjon der folkehelse ble en dominerende premisseleverandør for all politikk. Her var det grensesituasjoner som kan belyse problemstillingen rundt integrasjon.

Selv om Norge sa nei til fullt medlemskap i EU i 1994, er vi gjennom EØS-avtalen blitt del av EUs felles arbeidsmarked. Som del av en fri flyt av arbeidskraft innen EU/EØS-området har flere hundre tusen arbeidere søkt arbeid i Norge. Dette har ført til dilemmaer for velferdsstaten siden det ikke er en samordning av velferdstjenester mellom de samme landene. De største gruppene i Norge kommer fra Polen og Litauen. Det har imidlertid tilsynelatende fungert greit fordi de har hatt nær kontakt med sine hjemland. Men *hvordan* det har fungert, har ikke vært så tydelig før nå, og den nasjonale politikken i Norge under koronaperioden satte dette på spissen på en svært illustrerende måte.

Disse arbeidsinnvandrerne har fulgt to hovedstrategier. De har i de fleste tilfellene startet som sesongarbeidere eller på annen måte hatt tidsavgrenset arbeid. Med arbeidskontrakt har de imidlertid hatt rett til å oppholde seg i landet ut over de vanlige tre måneder som gjelder alle på besøk i landet. Med arbeidskontrakt har de også fått tildelt et identitetsnummer, et såkalt

16 Da ser jeg bort fra små stater som Andorra og San Marino. At Danmark og Finland er noe lenger ned på lista, har sammensatte årsaker jeg ikke kan komme inn på her. Det er selvsagt ikke noe 1:1-forhold mellom velferdsstat og helse.

D-nummer. Det har fått rett (og plikt) til å betale skatt, og opparbeide pensjonsrettigheter. Skatteetaten og NAV behandler disse på linje med norske borgere med hensyn til skatt og trygdeytelser. Mange av disse har etter hvert søkt om varig opphold i Norge, og med det fått norsk personnummer og blitt fullt medlem av velferdsstaten. Det har gitt full tilgang til fastlege og helsetjenester. Skillet mellom D-nummer og personnummer har ikke vært et veldig synlig skille. De som jobber med arbeidsmiljø og arbeidskontrakter, som Arbeidstilsynet og LO, har sett at det er problemer her.¹⁷ Men problemene ble ikke satt på spissen før koronapandemien brøt ut og samfunnet ble stengt ned og riksgrensene lukket. Den frie og enkle bevegelsesfriheten disse arbeiderne før hadde hatt, ble brått stoppet. Norske myndigheter endret med ujevne mellomrom reglene for hvilke reiser som kunne gjøres, og skapte store problemer for denne gruppen.

Det som jeg finner interessant her med hensyn til det jeg diskuterer i dette kapittelet, er om vi kan se tegn og mønstre på politikk og praksis som kan knyttes til velferdsstatens universelle inkludering vs. manglende integrasjon eller ekskludering. Det mener jeg vi kan. Tydeligst kom dette fram i flere saker på nrk.no i april 2021. Over 2100 personer var sendt tilbake til landet de hadde flydd inn fra. I juni var det over 4500. Det var ikke statistikk på nasjonaliteter. Men enkelthistoriene var knyttet til polske og litauiske borgere som bor og arbeider i Norge, og har gjort dette i mange år, men som ikke er folkeregistrert i Norge, og derfor bare har D-nummer. Begrunnelsen fra norske myndigheter var frykten for importsmitte. Det hadde likevel blitt gitt omfattende dispensasjoner til fiskeindustrien knyttet til lofotfisket og verftsindustrien på Vestlandet knyttet til oljeindustrien. Og der hadde det også vært smitteutbrudd på grunn av dårlige muligheter til – eller brudd på karantenerregler. ESA, et tilsynsorgan under EU/EØS-systemet, kritiserte den norske politikken. Likevel opprettholdt norske myndigheter ordningene.

17 Jeg har lært mye om dette av min bror, Torbjørn Hem, som jobber for Fellesforbundet med slike saker. LO prøver aktivt å organisere disse arbeiderne for å sikre både dem og resten av samfunnet mot sosial dumping. Fellesforbundet tar saker selv om arbeiderne ikke er organisert, og at arbeidsgivere og kontraktører ikke følger spillereglene, er utbredt innen bygg og anlegg der han har erfaring.

Alle er like, men noen er likere enn andre – «de andre»

Jeg mener at svært mye taler for at når Vike et al. (2017) framsetter antakelsen om at egalitarismen, som den norske velferdsstaten bygger på, kan være til hinder for integrering av innvandrere, så kan de ha mer rett enn det kunne virke i første omgang. Det handler om motsetningen mellom klasse og identitetspolitikk. Dette er et paradoks for en universell velferdsstat.

Det måtte imidlertid en folkehelsekrise til for å sette dette på spissen og tydeliggjøre det. Polske og litauiske arbeidere kan ha svært mange gode grunner til å forbli folkeregistrert i hjemlandet. Det kan for eksempel handle om omsorgsrett for barn. At den norske staten på den ene siden kan gi full anerkjennelse til skatt og trygd, men nekte helsetjenester, er en diskriminering som antakelig bare er mulig hvis vi kan se på dem som «de andre».

Paradoksenes transformerende kraft

Helsepolitikk og helsetjenestesystemer er forstørrelsesglass for innebygde paradokser og dilemmaer i velferdsstaten. I helsepolitikken har det egalitære vært spesielt sterkt. I Norge er ikke privatisering og muligheter for særrettigheter til helsetjenester blitt spesielt omfattende. Tvert imot, alle skal stille i samme kø. Samtidig har Norge gjort seg helt avhengig av importert arbeidskraft. Disse er ikke blitt anerkjent som fullverdige medborgere hvis de ikke har tatt flytting til Norge og meldt seg inn i «det norske». Det har regjeringen kunnet gjøre uten politisk risiko, fordi de har kunnet defineres som «de andre», og ekskluderes fra likheten.

Et annet, men ikke så spisset eksempel er bruken av innleid arbeidskraft. Fagbevegelsen kjemper mot at det skal være mulig å leie inn arbeidskraft som ikke har norske tariff- og avtalevilkår. De har imidlertid møtt mye politisk motstand, og det ser ut som det blir lettere å få aksept i norsk politikk for forskjellsbehandling i arbeidslivet når dette stort sett gjelder utenlandsk arbeidskraft.

Det jeg har forsøkt å belyse i dette kapittelet, er det paradokset at den norske velferdsstaten, som bygger på at alle er like, ikke ser ut til å greie å integrere «de andre» som det. Jeg har brukt identitetspolitikken for å be-

lyse motsetningen mellom klasse og identitet. Norge er – og har alltid vært – et klassesamfunn. Men vi har gjennom klassekompromisser og den formelle gjennomorganiseringen av samfunnet utviklet et samfunn med stor grad av likhet, en stor velferdsstat og en sterk tillit både til staten og hverandre. Men i møtet med det europeiske arbeidsmarkedet og den utenlandske arbeidskraften ser det ut som velferdsstaten sliter både med å integrere disse i de eksisterende systemene, og holde politisk oppslutning om det universelle. Det er neppe noen risikabel profeti å si at vi vil få mye mer av dette etter som klimaflyktninger og andre økonomisk motiverte migranter prøver seg i Norge. Universell anerkjennelse er bare for de universelt norske.

Men kan det være annerledes? Det er bare nasjonalstater som har greid å bygge velferdsstater for sine egne statsborgere. I den globale kapitalismen er det ingen likhet eller nåde.

Referanser

- Barnes, J. (1954). Class and Committees in a Norwegian Island Parish. *Human Relations*, 7(1), 39–58.
- Barth, F. (Red.) (1969). *Ethnic groups and boundaries*. Universitetsforlaget.
- Bendixsen, S., Bringslid, M.B. & Vike, H. (Red.). (2017). *Egalitarianism in Scandinavia: Historical and contemporary perspectives*. Palgrave.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Polity Press.
- Fukuyama, F. (2012). *The origins of political order: From prehuman times to the french revolution*. Profile.
- Fukuyama, F. (2014). *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalisation of Democracy*. Profile Books.
- Fukuyama, F. (2018a). *Identity: The demand for dignity and the politics of resentment*. Farrar, Straus and Giroux.
- Giddens, A. (1994a). *Intimitetens forandring: Seksualitet, kærlighed og erotik i det moderne samfund*. Reitzel.
- Giddens, A. (1994b). *Modernitetens konsekvenser*. Hans Reitzels Forlag.
- Giddens, A. & Schultz Jørgensen, S. (1996). *Modernitet og selvidentitet: Selvet og samfundet under sen-moderniteten*. Hans Reitzels Forlag.
- Habermas, J. (1997). *Teorien om den kommunikative handlen*. Aalborg Universitetsforlag.
- Honneth, A. & Holm-Hansen, L. (2008). *Kamp om anerkjennelse: Om de sosiale konfliktenes moralske grammatikk*. Pax.
- Honneth, A. & Holmes, I.S. (2019). *Tingliggjøring og anerkjennelse: Et nytt blikk på et gammelt begrep* (Vol. 73). Cappelen Damm Akademisk.
- Johansen, A. (2019). *Komme til orde: Politisk kommunikasjon 1814–1913*. Universitetsforlaget.
- Platon. (386 b.c.). *The republic*. The Modern Library.
- Power, M. (1997). *The audit society: Rituals of verification*. Oxford University Press.
- Rokkan, S. (1966). *Norway: Numerical democracy and corporate pluralism* (Vol. 227). Yale University Press.
- Slagstad, R. (1998). *De nasjonale strateger*. Pax.
- Stråth, B. (2017). The Cultural Construction of Equality in Norden. I S. Bendixsen, M.B. Bringslid & H. Vike (Red.), *Egalitarianism in Scandinavia* (s. 47–64). Palgrave Macmillan.
- Søbye, E. & Statistisk sentralbyrå. (2014). *Folkemengdens bevegelse 1735–2014: en tabellstudie*. Oktober.
- Vike, H. (1996). *Conquering the unreal: Politics and bureaucracy in a Norwegian town*. Department and Museum of Anthropology, University of Oslo.
- Vike, H. (2004). *Velferd uten grenser: Den norske velferdsstaten ved veiskillet*. Akribe.
- Vike, H. (2013). Egalitarianisme og byråkratisk individualisme. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 24(3–04), 181–193.

- Vike, H. (2015). Likhetens natur. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 25(1), 7–21.
- Vike, H. (2018). *Politics and Bureaucracy in the Norwegian Welfare State: An Anthropological Approach*. Springer International Publishing: Imprint: Palgrave Macmillan.
- Vike, H., Brinchmann, A., Haukelien, H., Kroken, R. & Bakken, R. (2002). *Maktens samvittighet: Om politikk, styring og dilemmaer i velferdsstaten*. Gyldendal Akademisk.